

luisterviering – in een serie over filosofen

17 mei 2020

Vorbereiding: Juut Meijer, Heleen Goddijn, Jan Hulsbergen

Welkom

Welkom in deze luisterviering.

De Haagse Dominicus begint vandaag met een serie over filosofen.

Geloof u nog zoals vroeger? In ons geloven veranderen we allemaal, maar Spinoza was wel een voorloper, over wie in de 17de eeuw de banvloek uitgesproken werd. Kun je het voorstellen? Dat je omdat je iets niet meer gelooft uit de gemeenschap wordt gezet, inclusief je eigen familie?

“Wij bevelen dat niemand contact met hem opneemt of hem enige gunst verleent of met hem onder één dak verkeert of zich binnen vier ellen van hem bevindt”

Je zou misschien denken dat dit over het afstand houden in de coronacrisis gaat, maar deze zinnen noodzaakten een kritische geest die Baruch Spinoza heette, de hoofdstad te ontvluchten en via Leiden in Voorburg terecht te komen, en later zelfs nog in Den Haag. En zo werd zijn gedachtegoed alsnog verspreid. Als een gevaarlijk virus!

Laten we het licht aansteken voor deze bijzondere denker.

Lied Onstilbare tonen (t: Huub Oosterhuis; m: Tom Löwenthal)

Onstilbare tonen,
zwijgende woorden mogen hier klinken.
De mond die ze zingt,
het hart dat ontvangt zij gezegend.

Zoals een landschap
meer ruimte is dan te zien is

en zoenen meer zijn
dan de perfecte vorm van de lippen
zo roepen wij uit wirwar tevoorschijn een weg,
een lichtgestalte uit dromen en schaduw van dood.

Zo wordt van aarde tot hemel
Gij onze enige ware.

Inleiding

Je moet maar durven om zo voor de dag te komen als Spinoza. In een tijd waarin nog volgens totaal vaste schema's werd gedacht: natuur en bovennatuur. God boven, wij beneden. Geest en lichaam, als onafhankelijke tegendelen. Een God als de veroorzaker van alle dingen, die bovendien oordeelt en verwerpt volgens strakke voorstellingen van goed en kwaad. In de avond beoefende hij de wijsbegeerte, overdag maakte Spinoza lenzen voor microscopen, volgens Christiaan Huygens van hoge kwaliteit. Wat zal hij ontdekt hebben met zijn onderzoekende blik? Op allerlei gebied, van biologie tot kosmologie en de natuur als geheel begon hij uit zijn studies verbanden te vermoeden die zijn Godsbeeld en wereldbeeld voorgoed zouden veranderen. De God van boven die steeds meer een god van beneden werd. Waar men algemeen geloofde in een God achter en boven onze werkelijkheid vermoedde Spinoza meer en meer een God die verweven is met alle leven, de hele natuur, wetenschap en muziek, alles wat bestaat. Voor Spinoza waren God en de natuur bij wijze van spreken één. Totaal van zijn geloof gevallen, meenden sommigen. Maar of dat zo was? Wel een bijzondere geleerde, die misschien wel de eerste was in wie het seculiere en het religieuze bij elkaar kwamen.

Gebed

Laten wij bidden
Tot deze onkenbare bron van ons bestaan

Jij levende in alle dingen
Die ons doordringt als niets anders
Die ook ieder woord te boven gaat
Wees met ons dit uur
Beziel ons verstand, ons vertrouwen
Onze handen, ons hart
Jij die wij noemen:
Alles in allen

Lied Bomen schreeuwen niet (t: Huub Oosterhuis)

Bomen schreeuwen niet, takken niet, grond niet;
zee, vogel, huilt niet; de wind niet, de stad niet.
Geen kreet komt uit de mond van de muren
rondom, van de ster, die lachende noodklok.

Enkel in mensen zijn monden gesneden,
harten gedompeld, opdat hij kan huilen,

slaan met lippen zwart van ontzetting -
man, vrouw, koppen: bonk tegen de muur,
tegen de moord, de nacht de verchromde
machinerie van de goddelijke oorlog;
tegen de code van de terreur,
alles wat klein is verkwanselend.

Nu daar, dan elders, altijd hier,
weent om haar zonen de moeder.
weent de gerechte om zijn broeders,
omdat zij niet meer zijn.

Huilt als een bron, een vulkaan in mensen
de mens om de mens, en schaamt zich
dat niet dit uur wij levend of dood
worden veranderd in vrede.

Lezing uit de Tractatus Theologico Politicus van Baruch de Spinoza uit 1670

Aangezien denkwijzen van mensen verschillen en sommigen gemakkelijker een of andere vorm van geloof omarmen dan anderen, waarbij de een tot gebed komt, wat bij de ander weer tot spotternij leiden kan, concludeer ik dat iedereen vrij zou moeten zijn voor zichzelf de basis van zijn overtuiging te kiezen en dat geloof alleen zou moeten worden beoordeeld op de vruchten die het voortbrengt.

Wat ziet men als waarheid? Een dwaling die eeuwen oud is? Wetten die bevelen wat ieder moet geloven? En verbieden iets te zeggen tegen deze of gene opvatting in? Ze komen alleen maar tegemoet aan diegenen die een vrije geest niet verdragen kunnen, en met hun grimmig gezag in staat zijn vroomheid in razernij te doen verkeren en het volk op te stoken tegen wie ze wil.

De opvatting die ik heb over God en de natuur wijkt nogal af. God niet als oorzaak buiten de dingen, maar als ín de dingen wonende oorzaak van alles wat er is. álles is volgens mij ín God en beweegt zich ín God. En zónder God kan niets zijn of worden voorgesteld. God is het volstrekt oneindig zijnde. En alles wat er is drukt iets uit van die oneindige God. Het hoogste goed is die eenheid te leren kennen in de hele natuur.

Het is het idealisme van de toekomst dat een gouden tijdperk verwacht, waarin de mens met de mensheid bevriend is en één liefde het mensdom doorstroomt.

Lied Alles wacht op u vol hoop (t: Huub Oosterhuis; m: Antoine Oomen)

Alles wacht op U vol hoop
alle levenden vragen U om voedsel.
Neemt Gij hun adem weg zij sterven
en zij vallen terug in het stof.
Zendt Gij uw geest, zij worden herschapen -
Gij geeft de aarde een nieuw gezicht.

Lezing 1 Kor 13: 8 – 13

Onze kennis zal verloren gaan
want al ons kennen schiet tekort
en wat wij zien is beperkt.
Maar wanneer het volmaakte komt,
zal wat beperkt is verdwijnen.

Toen ik nog een kind was,
sprak ik als een kind,
dacht ik als een kind,
en redeneerde ik als een kind.

Nu ik volwassen ben, heb ik
dat kinderlijke achter me gelaten.
Nu kijken we nog in een wazige spiegel,
straks staan we oog in oog.

Nu is mijn kennen nog beperkt,
Straks zal ik volledig kennen
Zoals ik zelf gekend ben.
Ons resten geloof, hoop en liefde, deze drie
de grootste daarvan is de liefde.

Lied Ooit in schaduw van rozen (t: Huub Oosterhuis; m: Antoine Oomen)

Ooit, in schaduw van rozen
langs snel vlietend water
zullen wij wandelen,
vreemdelingen, bekenden,
zingen, liefkozen, lachen
in alle talen.

Dat zal een droom zijn.

Daar, aan wijd open vensters,
in menigte stemmen
zullen wij wonen,
honderd worden en sterven
zoals graankorrels sterven:
niets zal verloren
niemand voor niets zijn.

Hart vermoedt het,
verstand wikt en weegt het,
God geve het
of zeg niet God,
zeg Bron van vrijheid, Genade,
noem hem Komende, Liefde,
Eerste en Laatste,
Alles in allen

Overweging Omdat je vooral niet alles geloven wilt

Hij moet een scherpe blik hebben gehad, die Spinoza met zijn lenzenlijperij. Die zich geen oor liet aannaaien en bij alles wat een mens geacht wordt te denken, zag hoe je als individu behoorlijk bekneeld raken kunt in wat hij de "machine der samenleving" noemde. Een groot apparaat met vooral veel meningen over wat je zou moeten denken of geloven of niet mag denken of niet mag geloven op allerlei gebied. Waar tegenspraak niet gewenst is, anders gooien ze je eruit. Dat had hijzelf ook meegemaakt.

Daar tegenover ontwikkelde Spinoza gedachten over een nieuwe vrijheid van denken, een nieuwe vrijzinnigheid zou je kunnen zeggen, die ervoor opkwam eigen gedachten en eigen opvattingen te mogen hebben en zelf de dingen te kunnen onderzoeken: wat je gelooft, de wetenschap, het gelijk van de overheid, op allerlei gebied bepleitte hij ruimte van denken en daarmee tolerantie voor wie er anders over denkt. En als er íets was, waarin Spinoza wél geloofde, dan was het wel de ratio, de rede, het verstand.

Het is niet zomaar dat Spinoza ook in onze tijd in de belangstelling staat. Nu onze samenleving meer dan ooit pluriform geworden is, multireligieus en multicultureel. Mag je eigen mening er zijn? Kun je samenleven met wie anders denkt of leeft dan jij, mag je je eigen vragen stellen over wat geloofwaardig is en wat niet? En tenslotte ook: hoe zit het bij ons eigenlijk met de vrijheid van meningsuiting en zijn ook daar weer grenzen aan? En is dat soms misschien ook goed?

Mede ingegeven door het besef dat de ruimte voor tolerantie die Spinoza bepleitte nog altijd op het spel staat, kreeg Amsterdam voor Spinoza een paar jaar geleden een beeld. Hoe met elkaar om te gaan in een veelkleurige stad? Hoe ruimte te maken voor de tegenstem of het nu in religieus of maatschappelijk opzicht is. Zo spreekt het gedachtegoed van Spinoza nog altijd aan. Van dit kind van joodse migranten in de zeventiende eeuw dat net als de Marokkaanse jongetjes van nu op de markt aan het vertalen was voor zijn vader, die koopman was. Die als vele anderen later verstoten zou worden om wat hij dacht, maar tegelijk een ongelooflijke aantrekkingskracht uitoefende op ieder die voelde dat hier iets belangrijks aan het gebeuren was. Zelfs Einstein zou later zeggen: of ik in God geloof? Ik geloof in de God van Spinoza.

Behalve met een brede visie op politiek en samenleving hield Spinoza zich bezig met metafysica, biologie, wijsbegeerte en niet te vergeten geloof en theologie. En daar kwam nogal wat uit voort, daar aan de vooravond van de Verlichting. En terwijl hem in de ene gemeenschap in Amsterdam het leven onmogelijk werd gemaakt, meldde zich bij zijn nieuwe huis in Voorburg waar de trekschuit langskwam, de ene bezoeker na de andere om van zijn nieuwe inzichten te horen. Hoe hij afrekende met het dualistisch denken van Descartes bijvoorbeeld. Dat geest boven materie zou staan, God boven onze werkelijkheid.

Voor Spinoza bestond er maar één werkelijkheid, waarin God zich uitdrukt in alles, als een oneindig zich uitstortende substantie in een eeuwig doorgaande beweging van binnenuit. God die voor hem als de natuur zelf was, zich vertalend in steeds weer nieuw leven en steeds weer nieuwe verschijnselen, in de hele materie, in geestkracht en denkkraft, in muziek, in artisticeit, in alles wat je maar bedenken kan en wat het leven voortbrengt.

Terwijl in onze tijd veel Spinoza aanhangers zeggen niet te geloven, is het de vraag of het terecht is hem als atheïst te zien, zoals in zijn eigen tijd ongetwijfeld gebeurde. Toen hij met de rede als enige autoriteit zich tegen heel wat geloofswaarheden immers verzette. De bijbel noemde hij een menselijk boek. Niet geschreven om te verklaren, de wereld, de schepping, het bestaan, de mens, maar eerder om het hart te prikkelen en zo zou hij later als voorloper worden gezien van het moderne bijbelonderzoek. Terwijl deze man die aan de wieg stond van de moderniteit toch Schrift en Thora als laatste Waarheid bleef zien met Mozes en Jezus als grote gidsen van vrijheid en medemenselijkheid. Waarvoor zelfs de rede moest zwichten.

Een mooie combinatie wel, daar bij Spinoza. Een God die je zou kunnen zien als het wonder achter alles wat bestaat - God "alles in allen". Maar die ook de vraag oproept naar waar God níet mee samenvallen mag. Niet met dwang of onvrijheid of de status quo, de wereld zoals die is, een wereld van ongelijkheid of geweld, waar mensen de mond wordt gesnoerd of wordt gediscrimineerd. Of, wat we deze maand weer herdachten: het opkomend fascisme met alle gevolgen van dien: de verschrikkingen van 1940 – 1945.

Een God die niet alleen "in alle dingen" is, lijkt het om te gaan, maar volgens Thora en Evangelie ook als wegwijzer, ergens uit, ergens vandaan, ergens naartoe. Misschien wilde Spinoza daarom ook vasthouden aan Mozes, het verhaal van bevrijding, aan Jezus, het verhaal van barmhartigheid en vrede. Goed gezien. Want wilde ooit het tijdperk aanbreken, dat hem bij het schrijven van zijn Tractatus en zijn Ethica voor ogen moet hebben gestaan en waarin hij zo mooi schreef hoe "de mens met de mensheid bevriend zou zijn en één liefde heel het mensdom doorstromen zou", dan zou de God die zich uitdrukt in alle leven, nooit kunnen bestaan volgens Spinoza zonder de God van de ethiek en de wegwijzing. Misschien zegt de bijbel daarom wel God lief te hebben boven alles. En zeker ook met ons verstand, maar ook met ons hart en al onze krachten.

Lied Als jij er niet was geweest (t: Juut Meijer; m: Dirk Zwart)

Als jij er niet was geweest
had ik niet naar je kunnen vragen.

Ik zing mij toe naar jou.
Alles wat ik ben,
ik: antwoord op jou!

Soms is er niets,
weet ik niet wat of wie.
Jij: nergens te vinden.

Als jij er niet was geweest
had ik niet naar je kunnen vragen.

Waarom uitgaan van jou,
als alles tegenspreekt?
Ik zoek je dichtbij en ver,
in wie me vertrouwd is, in onbekenden.

Soms licht jij op,
in verlangen kijk ik naar je uit.
Dan weer geef ik allen gelijk:
ik draai rond in mezelf.

Als jij er niet was geweest
had ik niet naar je kunnen vragen.

Maar als zelfs de vogels vertellen van jou
en onderdak vinden hun jongen;
als wie door het dal gaat de weg vindt naar jou
en waar 't opdroogde, stroomt de regen,

dan denk ik dat gelukkig is
wie gaat met jou:
beter met jou, met wie anders?

Als jij er niet was geweest
had ik niet naar je kunnen vragen.

Daar ben ik in je hof en – onbevangen -
in het schijnsel van jouw gezicht.

Voorbeden

Eeuwige,
Aan wie zoveel werd toegedicht
Als God van macht, wetten, overtuigingen,
Boven en buiten ons
Eeuwige, wij zoeken jou,
In en onder ons
niet vanzelfsprekend ben je,
maar onzichtbaar, verborgen,
Kom te voorschijn,
Woon in ons

Eeuwige,
Wij bidden jou,
Om een open houding
Dat wij elkaar de ruimte laten
Ons oordeel opgeschort
Wijs ons richting naar medemenselijkheid
Houd ons wakker, open onze ogen
Voor wie ziek is, onzeker, veel kwijtgeraakt, alleen.

Nu wij ons verlangen naar samenzijn ten diepste voelen:
Verbind ons
Wees nabij als iedereen op afstand is

Doorstroom ons hart
Scheep vertrouwen
Laat ons met al onze kracht
En heel ons hart
Juist nu, in deze tijd
Zijn als jij
Een bron van liefde

Lied   Hore mijn oor (t: Juut Meijer; m: Tom Löwenthal)

Hore mijn oor het ongehoorde
dat ik bedacht ben op wat ik zie
onze monden dat zij vrede roepen
onze handen dat zij trosten
dan zullen mijn voeten gaan waar liefde is
mijn hart overvloeien van vreugde.

Zegen

En met dit lied besluiten we deze luisterviering over Spinoza. Maar niet zonder elkaar te groeten en zonder ons gezegend te weten. Waar we ons ook bevinden, hoe we er ook aan toe zijn. in verbondenheid en ondanks de afstand waarin we nog steeds leven.
Een mooie dag u allemaal toegewenst.

De Levende zij vóór u om u de juiste weg te wijzen.

De Levende zij achter u om u in de armen te sluiten
en u te beschermen tegen gevaar.

De Levende zij in u om u tot leven te brengen en te troosten als u verdriet heeft
en omgeve u als een beschermende muur.

De Levende zij boven u om u te zegenen,
zo zegene u God,
vandaag, morgen en altijd.